

نگاهی به پدیده زیانبار دستبرد علمی در مقاله های پزشکی

دکتر محمدحسین عزیزی^۱

^۱استادیار، فرهنگستان علوم پزشکی، تهران، ایران

چکیده

مقصد نهایی دانش، یافتن حقیقت است. از این رو بروز پدیده هایی مانند جعل (Fabrication)، تحریف (Falsification) و دستبرد علمی به آثار دیگران (Plagiarism) در پژوهش های علمی با هدف نهایی علم یعنی کشف حقیقت سازگار نیست. عموماً جعل و تحریف مطالب و دستبرد علمی به آثار دیگران را زیر عنوان کلی خلاف علمی (Scientific Misconduct) دسته بندی می کنند و آن را مغایر با اصول پذیرفته شده اخلاق نشر (Publication Ethics) می دانند. مرتکبین خلاف علمی، حقوق مولف اصلی یک اثر را نادیده می گیرند و سبب می شوند که اعتماد همگانی از پژوهش های محققین و جامعه علمی سلب شود. از این رو برای جلوگیری از آن، آموزش دانشجویان، پژوهشگران و جامعه علمی ضروری است. افزون بر این، شناسایی و برخورد مناسب با این موضوع در عرصه مطبوعات و پژوهش های پزشکی لازم است. رعایت اصول پذیرفته شده اخلاق نشر از سوی نویسندگان و شناسایی موارد خلاف علمی و اتخاذ راهکارهای مناسب باز دارنده از جانب سردبیران مجلات پزشکی توصیه و تاکید شده است.

کلیدواژه: دستبرد علمی، اخلاق نشر، خلاف علمی

گوارش / دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۷، ۱۷۳-۱۷۶

پیشینه تاریخی

پدیده های زیانبار جعل و تحریف مطالب و دستبرد به آثار دیگران پیشینه نسبتاً دور و درازی دارد. در ادبیات قدیم ایران به دستبرد ادبی "انتحال" (۱)، گفته اند و عبدالرحمان جامی شاعر نامی ایران (۸۱۷-۸۹۸ ه. ق) در کتاب "بهارستان" به موردی از آن اشاره کرده (۲) و می نویسد: "شاعری پیش صاحب ابن عباد (وزیر معروف ایرانی) قصیده ای آورد؛ هر بیت از دیوانی و هر معنی زاده سخن دانی. صاحب گفت: از برای ما عجب اشترانی آورده ای که اگر کسی مهار آنان بگشاید، هر یک به گله ای دیگر گراید". (۳)، البته دستبرد ادبی و علمی را باید از وام گیری آگاهانه یا ناخود آگاه ادیبان و دانشوران از یکدیگر متفاوت دانست به طوری که یوهان ولفگانگ گوته (۱۷۴۹-۱۸۳۲ میلادی)، شاعر و نویسنده بزرگ آلمان (۴) گفته است: "هرگاه استاد بزرگی را یافتید همیشه می توانید دریابید که وی آنچه را در آثار گذشتگان مطلوب بوده مورد بهره برداری قرار داده و همین رمز بزرگی اوست". (۵) پرسش این است که از نظر تاریخی چه عواملی پدیده های جعل و تحریف متون و دستبرد به آثار دیگران را امکان پذیر ساخته است؟ به نظر می رسد

نویسنده مسئول: تهران، خیابان پاسداران، میدان حسین آباد، کوچه گیتی، فرهنگستان علوم پزشکی

تلفن و نامبر: ۰۲۱-۲۲۹۳۸۰۵۱

پست الکترونیک: f_azizi2000@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۸۷/۱۰/۱۵ تاریخ اصلاح نهایی: ۸۷/۱۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۸۷/۱۱/۱۶

عمده ترین عوامل عبارتند از:

- پیدایش فرهنگ مکتوب: همان گونه که دیوید سی لیندبرگ در کتاب "سرآغازهای علمی در غرب" می نویسد: "در فرهنگ های شفاهی گذشته اطلاعات سینه به سینه منتقل می شد و نوشته ای بر جانی ماند، در حالی که با پیدایش خط تصویری (سه هزار سال پیش از میلاد) و پس از آن خط الفبایی (هشتصد سال پیش از میلاد) امکان ثبت داده ها میسر شد و آدمی توانست به جای تکیه بر حافظه به خط متوسل شود. از این رو با ثبت دانش و اندیشه امکان تبادل سنجش و نقد علمی هم ممکن شد". (۶)، شاید بتوان نتیجه گرفت که با پیدایش فرهنگ مکتوب، امکان جعل، تحریف مطالب و دستبرد به آثار دیگر نیز فراهم تر شد. برای نمونه دکتر زرین کوب در بررسی کتب تاریخی گذشته ایران، آنها را اغلب رونویسی های فاقد دقت کافی از کتاب های متقدمان بر شمرده است. (۷)
- پیدایش صنعت چاپ: ویل دورانت، در کتاب تاریخ تمدن می نویسد که با ظهور صنعت چاپ در سده پانزدهم میلادی، انتشار و مبادله بین المللی متون پزشکی آسان شد (۸) و بدیهی است که با سهولت انتشار و مبادله متون، امکان جعل و تحریف و دستبرد به آثار دیگران نیز بیش از گذشته ممکن شد.
- ظهور اینترنت: در عصر کنونی با گسترش روز افزون رسانه ها به ویژه اینترنت، دانسته های علمی با سرعت بسیار چشم گیری در جهان منتشر می شوند. اینترنت از یک سودستیابی آسان به داده ها و مبادله اطلاعات را تسهیل کرده است و از سوی دیگر به گفته صاحب نظران، سبب افزایش موارد خلاف علمی

می کند (نمودار ۱).

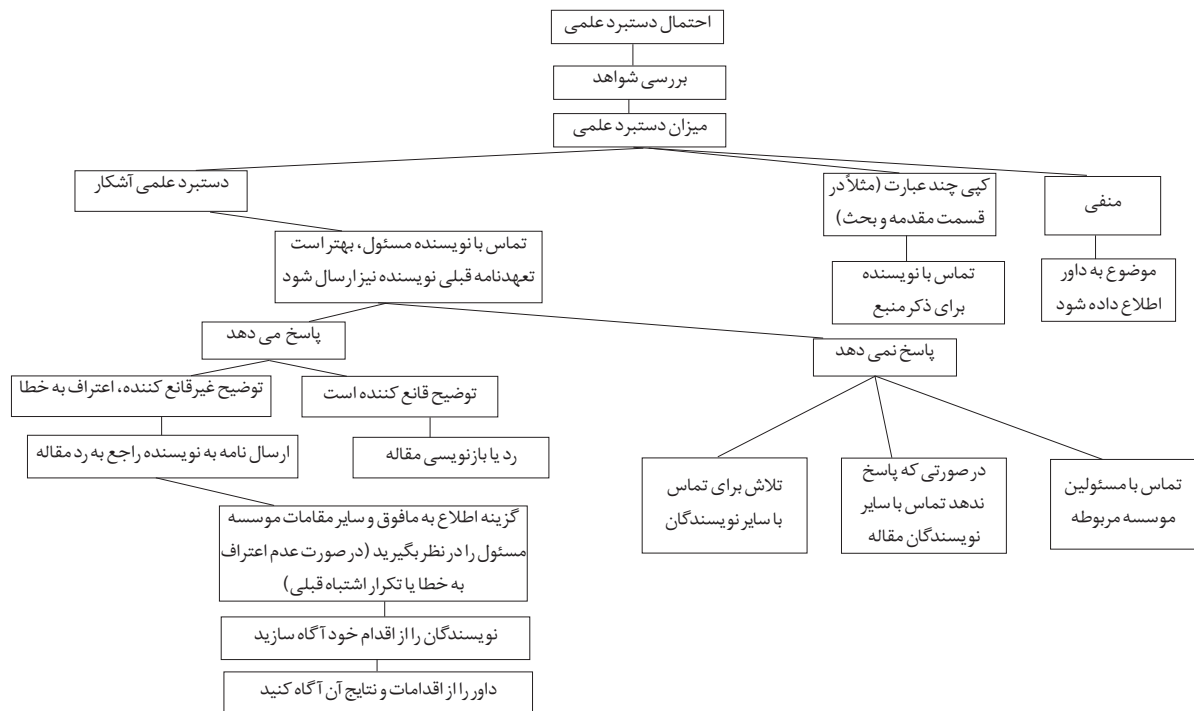
میزان شیوع دستبرد علمی به آثار دیگران در عرصه پزشکی معضل دستبرد عملی به آثار دیگران (Plagiarism) تنها منحصراً به پژوهش ها و مقاله های پزشکی نیست. این پدیده زیانبار تا کنون در حیطه علوم گوناگون از جمله در پزشکی و از کشورهای مختلف جهان گزارش شده است. اما مطابق گفته صاحب نظران، شیوع دقیق آن در نوشته ها و پژوهش های پزشکی روشن نیست. (۱۲)، تعداد مقاله های موجود در نظام نمایه سازی موسوم به مدلاین (Medline) تا حدی گویای افزایش این معضل است به طوری که تا ماه دسامبر ۲۰۰۸ جمعاً ۶۳۷ مقاله در زمینه دستبرد علمی به آثار دیگران در آن موجود است. (۱۳) درباره میزان شیوع خلاف علمی از جمله دستبرد به آثار علمی دیگران در نوشته ها و پژوهش های پزشکی در ایران تا کنون اطلاعات مدون دقیقی گزارش نشده است.

واژه شناسی، تعاریف و اصطلاحات

واژه Plagiarism در زبان انگلیسی از کلمه لاتین plagiaris مشتق شده است که به مفهوم دستبرد ادبی به کار رفته است. در ادبیات گذشته ایران همان گونه که گفته شد واژه "انتحال" که کلمه ای عربی است به کار می رفته است، که در فرهنگ فارسی دکتر معین معنی آن چنین است: "به خود بستن، به خود نسبت دادن، سخن دیگری بر خویش بستن". (۱۴)، معادل فارسی واژه انگلیسی Fabrication، جعل است که در فرهنگ سخن معنی

شده است. (۹)، نظر به اهمیت این موضوع، برای مقابله با معضل دستبرد علمی به آثار دیگران، در سطح بین المللی، قانون حمایت از حقوق مولفین یا پدید آورندگان آثار (موسوم به کپی رایت) وضع گردیده است. قانون حمایت از حقوق پدید آورندگان آثار، نخستین بار در سال ۱۸۸۶ میلادی زیر نظر ویکتور هوگو نویسنده نامدار فرانسه در همایشی در برن اعلام شد. حاصل مذاکرات گردهمایی برن، تصویب قوانین کپی رایت بود که به "توافقنامه برن" شهرت دارد. این توافق نامه به تدریج کامل تر شده است. (۱۰)، هر چند تا زمان حاضر ایران رسماً به قانون کپی رایت جهانی ملحق نشده است، اما در سطح داخلی، در یازدهم آذرماه ۱۳۴۸ قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان به تصویب رسیده است و برای متخلفین مجازات هایی منظور شده است. (۱۱)، در سطح جهانی نظر به اهمیت پیش گیری از خلاف علمی، در دو دهه گذشته این موضوع در عرصه پزشکی مورد توجه قرار گرفته و در سال ۱۹۸۹ اصطلاح "خلاف علمی" رسماً تعریف کرده و مصادیق آن را مشخص ساخته اند. سپس در سال ۱۹۹۷، کمیته اخلاق نشر (Committee on Publication Ethics) که اختصاراً COPE خوانده می شود، به همت گروهی از سردبیران مجلات پزشکی معتبر جهان پایه ریزی شده است که در حال حاضر مجلات پزشکی زیادی در آن عضویت دارند. (۱۲)، تا آنجا که نگارنده می داند از ایران مجله آرشیو پزشکی ایران وابسته به فرهنگستان علوم پزشکی (Archives of Iranian Medicine) در آن کمیته عضویت دارد و مطابق خط مشی آن با خاطیان علمی برخورد

نمودار ۱: چگونگی برخورد سردبیران مجلات پزشکی با موارد دستبرد علمی (Plagiarism)

* توضیح: براساس خط مشی کمیته اخلاق نشر (Committee on Publication Ethics)، نقل به اختصار و با اندکی تغییر

درسی درباره یکی از چهار موضوع مشخص شده، مقاله‌ای بنویسند. سپس مقالات آنها به کمک نرم افزار ویژه‌ای از نظر احتمال دستبرد علمی به آثار دیگران بررسی شد. نتایج به دست آمده نشان داد که فقط ۹٪ دانشجویان مرتکب این خلاف نشده بودند و به طور متوسط ۱۹٪ مطالبی که دانشجویان نوشته بودند، ناشی از دستبرد علمی بود. البته دانشجویانی که قبلاً در درس انفورماتیک پزشکی نمره بالاتری کسب کرده بودند، در این مطالعه کمتر مرتکب خلاف دستبرد علمی شده بودند. نوع مطلب و دشواری آن و جنسیت دانشجویان تاثیری در ارتکاب دستبرد علمی نداشته است. (۲۱)

علل دستبرد علمی به آثار دیگران

در بررسی‌ها، عواملی مانند تمایل افراطی برخی نویسندگان برای چاپ مقالات خود، کمبود وقت نویسندگان، پیدایش اینترنت، تسلط نداشتن به زبان انگلیسی (۲۲ و ۲۳)، (در مورد نویسندگانی که زبان مادری دیگری دارند) و اجبار اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها در برخی کشورها برای نگارش و درج مقالات علمی در مجلات به منظور ارتقاء شغلی را در بروز دستبرد علمی به آثار دیگران موثر برشمرده اند.

اثرات زیانبار پدیده‌های جعل، تحریف و دستبرد علمی به آثار دیگران

جعل، تحریف و دستبرد علمی به آثار دیگران، حقوق پدیدآورندگان اصلی آثار را نادیده می‌گیرد و سبب بی‌اعتمادی جامعه به پژوهشگران و هدر رفتن سرمایه‌های همگانی که می‌تواند برای مقاصد سودمند دیگری به کار رود، می‌شود. لذا پیش‌گیری از آن لازم است.

پیش‌گیری

به منظور پیش‌گیری از اثرات زیانبار جعل، تحریف مطالب و دستبرد به متون علمی توجه به موارد زیر ضروری است:

- آموزش اصول اخلاق نشر: آگاه‌سازی و آموزش دانشجویان، پژوهشگران و نویسندگان مقالات علمی از اثرات زیانبار خلاف علمی و ارائه مصادیق آن لازم است.
- پیروی نویسندگان و پژوهشگران از اصول بین‌المللی اخلاق نشر موسوم به عملکرد مطلوب علمی (Good Scientific Practice)، اختصاراً GSP، سبب می‌شود که کیفیت و اصالت پژوهش‌های علمی تضمین شود.
- شناسایی موارد جعل و تحریف مطالب و دستبرد به آثار علمی از سوی سردبیران نشریات پزشکی و برخورد مناسب بازدارنده توصیه و تاکید شده است. (۲۴-۲۶)

چگونگی برخورد سردبیران مجله‌های پزشکی با موارد دستبرد علمی به آثار دیگران

نمودار قبل، برگرفته از دستورالعمل کمیته اخلاق نشر (COPE) است که با

*Baumes JBT

** Francois Bildault

آن عبارت است از: "دست بردن و ایجاد تغییر در سند‌های رسمی به قصد تقلب، ساختن چیزی دروغین و تقلبی با تقلید از اصل آن، ساختگی، جعلی، مجعول". (۱۵)، اصطلاح خلاف علمی (Scientific misconduct) را نخستین بار چنین معنی کرده‌اند: "جعل، تحریف، دستبرد به متون و سایر اعمالی که باعث انحراف از ضوابطی است که جامعه علمی غالباً برای پیشنهاد، هدایت و گزارش پژوهش‌های علمی آنها را به کار می‌برد". (۱۶)

طبق تعریف منظور از دستبرد علمی به آثار دیگران (Plagiarism) آن است که فردی آثار و یا اختراعات دیگری را به خود نسبت دهد. به عبارت دیگر سرقت آثار دیگران و انتشار آنها به نام خود را دستبرد علمی می‌نامند. در برخی کتاب‌ها و منابع مفهوم Plagiarism علاوه بر دستبرد زدن به آثار دیگران، دستبرد به ایده‌های منتشر نشده را هم در بر می‌گیرد. (۱۷)، در نوشته‌ها، دستبرد آشکار علمی به آثار دیگران بدون ذکر منبع و نام نویسنده را رونوشت برداری و الصاق (Copy and paste) می‌گویند که این اصطلاح در علوم رایانه متداول است.

ارائه چند مورد از جعل، تحریف و دستبرد علمی به آثار دیگران در پزشکی موارد زیر برگرفته از پای‌مد (Pub Med) راجع به معضل جعل و دستبرد علمی به اختصار بیان می‌شوند:

- در سال ۱۷۸۵ میلادی، دانشگاه پاریس جایزه‌ای را به بررسی موضوع علمی "علل یرقان نوزادان" اختصاص داد. برنده جایزه مزبور بائومس* نام داشت. وی در ۱۷۸۸ در این باره کتابچه‌ای منتشر نمود و فرضیات خود را راجع به ساز و کار بروز یرقان درده نوزاد بیان کرد سپس نسخه ویرایش شده اثر خود را در سال ۱۸۰۶ میلادی منتشر نمود و در آن فردی به نام فرانکوئیس بیلدالت** را متهم ساخت که در پایان نامه دکترای خود به سال ۱۸۰۴ میلادی، به پژوهش او دستبرد علمی زده است و به دانشگاه پاریس پیشنهاد کرد که علیه او اقدام کنند. (۱۸)
- سال‌های متعددی یک استاد بیوشیمی لهستانی در مجلات علمی لهستان، اروپا و امریکا بیش از چهل مقاله ساختگی منتشر کرد که پس از شناسایی آنها، مقالات مزبور توسط سردبیران نشریات مربوطه از مدالین جمع‌آوری شد. (۱۹)
- در یک بررسی علل پذیرفته نشدن ۳۹۵ مقاله علمی توسط مجله‌های پزشکی مربوط به سال‌های ۱۹۸۲ تا ۲۰۰۲ میلادی بیان شده است. طبق این بررسی میزان رد مقالات به علت جعل، تحریف و دستبرد علمی دو برابر میزان پذیرفته نشدن مقالات به دلایلی مانند اشتباهات ناخواسته نویسندگان بوده است. (۲۰)
- در یک مطالعه، میزان شیوع دستبرد علمی به آثار دیگران (plagiarism) در مقاله‌های ۱۹۸ دانشجوی پزشکی در کرواسی بررسی شده است. طی دو سال متوالی از ۱۹۸ دانشجوی پزشکی که درس انفورماتیک پزشکی را در بخش رایانه آن دانشکده می‌گذراندند، خواسته شد که به عنوان تکلیف

نتیجه گیری

پدیده خلاف علمی در نوشته ها و پژوهش های پزشکی از اعتبار جامعه علمی و پژوهشگران می کاهد، از این رو پیروی از اصول اخلاق نشر به منظور پیش گیری از آن لازم است. آموزش اصول اخلاق نشر نیز به جلوگیری از پدیده زیانبار خلاف علمی کمک می کند. سردبیران و داوران مجلات پزشکی باید به این پدیده بیش از پیش توجه کنند و نویسندگان مقالات را به پیروی هر چه بیشتر از اصول اخلاق نشر دعوت کنند. عضویت مجلات پزشکی کشور در کمیته بین المللی اخلاق نشر (موسوم به COPE) توصیه می شود.

تغییر اندکی ارائه می شود. (۲۷)، خوانندگان محترم می توانند برای آشنایی بیشتر با مصادیق مختلف خلاف علمی به سایت مربوط مراجعه کنند.

(<http://www.publicationethics.org.uk>)

در ایران نیز اخیراً وبلاگی توسط گروهی از استادان دانشگاه های کشور به منظور مبارزه با تخلف علمی ایجاد شده است که نام این وبلاگ "استادان علیه تقلب" می باشد. نشانی اینترنتی وبلاگ مزبور عبارتست از: <http://profs-against-plagrarism.blogspot.com>

REFERENCES

۱. معین دکتر محمد. فرهنگ فارسی. چاپ نهم. تهران: انتشارات امیرکبیر؛ ۱۳۷۵.
۲. معین دکتر محمد. فرهنگ فارسی. چاپ نهم. تهران: انتشارات امیرکبیر؛ ۱۳۷۵.
۳. محمدزاده خلیل. آسمان و ریسمان در عوالم شعر و شاعری، تهمت ها و سرقت های ادبی. چاپ اول. تهران: نشر مجموعه؛ ۱۳۷۴.
۴. معین دکتر محمد. فرهنگ فارسی. چاپ نهم. تهران: انتشارات امیرکبیر؛ ۱۳۷۵.
5. Cudden JA. A Dictionary of Literary Terms. First ed. Prn-guin Books; 1977.
۶. لیندبرگ دیوید سی. سرآغازهای علم در غرب. ترجمه دکتر فریدون بدره ای. چاپ نخست. تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی؛ ۱۳۷۷.
۷. زرین کوب دکتر عبدالحسین. تاریخ ایران بعد از اسلام. چاپ نخست. تهران: انتشارات امیرکبیر؛ ۱۳۶۳.
۸. دوران و ویل. تاریخ تمدن. ترجمه ابوطالب صرمی. چاپ دوم. تهران: سازمان انتشارات آموزش انقلاب اسلامی؛ ۱۳۶۷.
9. Hall GM. How to write a paper. Third ed. British Medical Journal Books; 2003.
۱۰. قضاة محمد. قانون کپی رایت. چاپ نخست. تهران: نشر پیکان؛ ۱۳۸۵.
۱۱. حجتی اشرفی غلامرضا. مجموعه قوانین و مقررات جزایی. چاپ نخست. تهران: انتشارات گنج دانش؛ ۱۳۶۳.
12. Godlee F, Jefferson T. Peer review in Health Sciences. First ed. British Medical Journal Books; 2003.
13. <http://www.nebi.nlm.nih.gov>
۱۴. معین دکتر محمد. فرهنگ فارسی. چاپ نهم. تهران: انتشارات امیرکبیر؛ ۱۳۷۵.
۱۵. انوری دکتر حسن. فرهنگ بزرگ سخن، چاپ اول. تهران: انتشارات سخن؛ ۱۳۸۲.
16. Godlee F, Jefferson T. Peer review in Health Sciences. First ed. British Medical Journal Books; 2003.
17. Hall GM. How to write a paper. Third ed, British Medical Journal Books; 2003.
18. Hansen TW. Neonatal Jaundice and Scientific Fraud in 1804. *Acta Paediatr* 2002; 91: 1135-8.
19. Wronski M. Plagiarism in Publications by Andrzej Jendryczko. *Przegl Lek* 1998; 55: 626-33.
20. Nath SB, Marcus SC, Druss BG. Retractions in the research literature: Misconduct or Mistakes?. *Med J Aust* 2006; 185: 152-4.
21. Billic-Zulle L, Frkovic V, Turk T, Petrovecki M. Prevalence of plagiarism among Medical students. *Croat Med J* 2005; 46: 126-31.
22. Cronin SN. The Problem of Plagiarism. *Crit Care Nurs* 2003; 22: 253-4.
23. Logue R. Plagiarism. the internet Makes it easy. *Nur Stand* 2004; 18: 40-3.
24. Guimareas S. Scientific fraud a disease we find among ourselves. *Acta Med Port* 1998; 11: 783-5.
25. Benos DJ, Fabers J, Farmer T. Ethics and Scientific Publications. *Adv Physiol Edu* 2005; 29: 59-74.
26. Vuckovic DL. Fraud in Biomedical Literature. *Srp Arch Celok Lek* 2005; 134 Suppl 1: 50-5.
27. <http://www.publicationethic.org.UK>